

3

Juni 2022

Harald Merckelbach

Redactioneel

**De lastige erfenis van de baron von
Münchhausen / 67**

Timo Meconi en Hans Henseler

**Digitale sporen in smartphones. Een kennismaking
met *pattern-of-life forensics* / 70**

Sascha Dalen Gilhuijs en Nico Keijser

**Gerechtelijke deskundigen onder druk gezet
Wat te doen als de grenzen van professionele
communicatie worden overschreden? / 79**

Herry Vos

**Beschuldigingen van ritueel misbruik
– een reactie / 84**

Mirjam ter Beek en Nicole Nierop

Reactie auteurs op bijdrage Herry Vos / 88

Jurisprudentie strafrecht / **91**

Jurisprudentie bestuursrecht / **101**

Expertise en Recht

Redactie

mr. Diederik Aben
advocaat-generaal Hoge Raad

prof. dr. Ton Broeders
emeritus hoogleraar Criminalistiek
Universiteit Leiden en Universiteit
Maastricht

prof. mr. Marieke Dubelaar
universitair docent Strafrecht & Crimi-
nologie, Faculteit der Rechtsgeleerd-
heid, Radboud Universiteit Nijmegen

mr. Gert Haverkate
directeur Wetenschappelijk Bureau
Openbaar Ministerie Den Haag

dr. ir. Hans Henseler
lector Digital Forensics & E-discovery
aan de Hogeschool Leiden en werk-
zaam bij het Nederlands Forensisch
Instituut

mr. dr. Jelte Hielkema
senior raadsheer Gerechtshof Arnhem-
Leeuwarden, docent Forensisch bewijs
bij de Vakgroep Strafrecht en Crimino-
logie, Rijksuniversiteit Groningen

prof. dr. Ko Hummelen
psychiater en emeritus bijzonder
hoogleraar forensische psychiatrie,
Rijksuniversiteit Groningen

mr. ing. Nico M. Keijser CDPO
juridisch adviseur op het gebied van
ICT en privacy

prof. dr. Ate Kloosterman
hoogleraar forensische biologie Uni-
versiteit van Amsterdam; Nederlands
Forensisch Instituut Den Haag

prof. dr. Harald Merckelbach
hoogleraar rechtspsychologie, Univer-
siteit Maastricht

mr. dr. Jos van Mulbregt
strafrechter in de rechtbank Rotter-
dam

Het al dan niet op verzoek van de
redactie aanbieden van artikelen
impliceert toestemming voor open-
baarmaking en verveelvoudiging t.b.v.
de elektronische ontsluiting van het
tijdschrift.

Redactiesecretariaat

mw. C.Y.M. Helmer
E-mail: expertiseer@gmail.com

Uitgever

Uitgeverij Paris, Postbus 4083,
7200 BB Zutphen, Tel. 0575-514299
E-mail: info@uitgeverijparis.nl
www.uitgeverijparis.nl
Voor informatie over abonnementen
zie binnenkant achteromslag.

mvw
media voor vak
& wetenschap

Inhoud

Harald Merckelbach

Redactioneel

De lastige erfenis van de baron von Münchhausen / 67

Timo Meconi en Hans Henseler

**Digitale sporen in smartphones. Een kennismaking
met pattern-of-life forensics / 70**

Sascha Dalen Gilhuijs en Nico Keijser

**Gerechtelijke deskundigen onder druk gezet
Wat te doen als de grenzen van professionele
communicatie worden overschreden? / 79**

Herry Vos

Beschuldigingen van ritueel misbruik – een reactie / 84

Mirjam ter Beek en Nicole Nierop

Reactie auteurs op bijdrage Herry Vos / 88

Jurisprudentie strafrecht / **91**

Jurisprudentie bestuursrecht / **101**

Redactioneel

De lastige erfenis van de baron von Münchhausen¹

Van meet af aan hing om zijn deftige naam het odium van dwaling. Het zat zo: de echte baron von Münchhausen² (1720-1797) had al een imposante carrière als soldaat – meer bepaald als kurassier in een Brunswijks regiment – achter de rug, toen hij neerstreek op een landgoed in de buurt van Hannover. Daar waren de avonden lang en misschien ook wel saai en zo kwam het dat hij bij het haardvuur zijn talrijke gasten graag mocht onderhouden over zijn wederwaardigheden op de Europese slagvelden van die tijd.

Een van de gasten was naar alle waarschijnlijkheid de jonge Rudolf Raspe (1736-1794), die later in dienst zou treden van de landgraaf Frederik II van Hessen-Kassel als beheerder van diens antiquiteiten. Raspe hield er een luxueuze levensstijl op na, eentje waartegen zijn jaarwedde niet bleek opgewassen. En dus ging hij antiquiteiten die aan hem waren toevertrouwd verduisteren. De misstap werd ontdekt en Raspe nam de wijk naar Engeland. Geplaagd door geldgebrek besloot hij een onderhoudend boekje te schrijven over de avonturen van de baron. Het verscheen aanvankelijk in het Engels en bleek een daverend succes. Van de vijfde editie werd een Duitse vertaling gemaakt onder de titel *Wunderbare Reisen zu Wasser und Lande, Feldzüge und lustige Abenteuer des Freyherrn von Münchhausen, wie er dieselben bey der Flasche im Cirkel seiner Freunde selbst zu erzählen pflegt* (1786). Daarin figureerde de baron als een fantast, iemand die voornamelijk rondstruinde en fabuleerde. Ook in Duitsland werd het boek populair, in zo'n mate dat veel lezers de leugenbaron, die kennelijk beweerde op een kanonskogel door de lucht te hebben gevlogen, graag met eigen ogen wilden zien. Van heinde en ver togen ze naar zijn landgoed, zeer tot ongenoegen van de baron zelf, die zich weggezet voelde als een noitrore oplichter.

De dokters

Zoals bekend zitten dokters wel vaker verlegen om een pakkende term voor een aandoening die zij belangrijk achten. Een van hen, de Britse internist Richard Asher (1912-1969), was op het verschijnsel gestoten van

pseudopatiënten die zichzelf ziek maken, om zich zo te kunnen wentelen in de aandacht van artsen, verplegers en bezorgde familieleden. Ze vertellen leugenachtige verhalen over hun ziektegeschiedenis en dreigt ontmaskering in het ene ziekenhuis dan reizen ze met hun verhalen door naar het volgende. Vanwege de twee-eenheid van ronddolen en leugenachtige verhalen vertellen vond Asher destijds – we praten over 1951 – voor deze groep de naam münchhausensyndroom passend.³ Het was vervolgens de Britse kinderarts Sir Roy Meadow, die een gevaarlijke variant van het syndroom beschreef waarvoor hij in 1977 de term münchhausen-by-proxy muntte.⁴ Het ging om ouders – doorgaans moeders – die in hun ziekelijke hang naar aandacht niet zichzelf, maar hun kind (de proxy⁵) opzettelijk ziek, soms doodziek, maken. Niet verwonderlijk derhalve dat de term al ras opdook in strafzaken. Getuige-deskundigen, waaronder Meadow zelf, schoven het syndroom in de rechtszaal naar voren als een verklaring voor gevallen waarin kinderen onder duistere omstandigheden waren overleden. Vooral wanneer er sprake was van meerdere gevallen van wiegendood in een en hetzelfde gezin verwezen de deskundigen nogal eens naar een principe dat later te boek ging staan als Meadows wet: “One sudden infant death is a tragedy, two is suspicious and three is murder until proved otherwise” is a crude aphorism but a sensible working rule for anyone encountering these tragedies.⁶ Rechterlijke dwalingen konden niet uitblijven en die zijn vooral in de Angelsaksische literatuur volop beschreven.⁷ Ook postuum werd de baron zodoende in verband gebracht met dwalingen, missers en heftige disputen. Dat er inmiddels een actiegroep Mothers Against Munchausen by Proxy Allegations (M.A.M.A.)⁸ bestaat, zou hij ongetwijfeld een ware horreur hebben gevonden.

Namen en afkortingen

Onder medici brak ondertussen een debat uit over de vraag of münchhausen-by-proxy wel een geschikte term is. Sommigen vonden hem te frivoool voor zo'n grimmig

* Prof. dr. H.L.G.J. Merckelbach is redacteur van dit blad en decaan van de Faculteit Psychologie en Neurowetenschappen aan de Universiteit Maastricht.

1. De auteur dankt mr. G.C. Haverkate, mr. ing. N.M. Keijser en mr. J.M.L. van Mulbregt voor hun waardevolle commentaar op een eerdere versie van dit artikel.
2. Strikt genomen was de baron een *Freiherr*; ik laat het aan kenners van de aristocratie over of beide titels mogen worden opgevat als equivalenten. Zie voorts A. Sakula, 'Munchausen: Fact and fiction', *Journal of the Royal College of Physicians of London* 1978, 12, 286-292.
3. R. Asher, 'Münchhausen syndrome', *Lancet* 1951, 6650, 339-341.
4. R. Meadow, 'Munchausen syndrome by proxy the hinterland of child abuse', *Lancet* 1977, 8033, 343-345.
5. Proxy heeft hier de betekenis van tussenpersoon.
6. Deze vuistregel ontleende Meadow aan andere artsen (vandaar de aanhalingstekens tussen aanhalingstekens). Zie daarover J. Jureidini & T. Donald, 'The rise and fall of Roy Meadow', *Australasian Psychiatry* 2008, 16, 370-372.
7. Er zijn ook auteurs die een voorbeeld van zo'n dwaling in ons land menen te hebben geobserveerd. Zie van M.J. Gemert, M. Vlaming, E. Osinga, C.M. Bruijninx, H.M. Neumann, & P.J. Sauer, 'Pediatric condition falsification misdiagnosed by misjudged weight growth from the curve of measured weights', *American Journal of Case Reports* 2018, 19, 752-756.
8. Ook in de Engelstalige vakliteratuur wisselt de schrijfwijze van de familienaam nogal (een of twee h's en wel of geen umlaut). Over de diepere betekenis van die inconsistentie is door sommige zielvorsers een boom opgezet. Zo meent Pankratz dat zijn collega's met deze inconsistentie een onderscheid bedoelen te maken tussen de echte en de gefictionaliseerde baron. Zie L. Pankratz, 'Münchhausen versus Munchausen', *Medical Journal of Australia* 1986, 145, 301.

verschijnsel en om die reden getuigen van slechte smaak.⁹ Anderen, vooral kinderartsen, meenden dat de aandacht uit moest gaan naar de slachtoffers en stelden voor om in het vervolg te spreken van pediatric falsification condition.¹⁰ Dan waren er nog de psychiaters: zij meenden dat van münchhausen-by-proxy een ridiculiserende werking uitging. Wat deze term aan het zicht onttrekt, is dat (stief)moeders – en heel soms (stief)vaders – die hun kinderen opzettelijk ziek maken zelf eigenlijk ook patiënten zijn. De psychiaters gaven daarom de voorkeur aan factitious disorder imposed on another. De hele discussie over een geschikte nomenclatuur leverde welbeschouwd bitter weinig op. Want in de vakliteratuur en jurisprudentie is het tegenwoordig gebruikelijk om alledrie de termen in één adem te noemen en dan te voorzien van hun acroniemen. Vandaar zinswendingen zoals: ‘factitious disorder imposed on another (FDIA), voorheen Munchausen syndrome by proxy (MSBP), thans ook wel pediatric falsification condition (PFC) genoemd’. Die imposante afkortingen doen vermoeden dat er ook een imposant corpus aan diepgravende research achter schuilgaat, maar dat valt tegen. De medische en psychologische vakliteratuur over wat ik gemakshalve dan toch maar münchhausen-by-proxy zal noemen, is vooral beschrijvend van aard en cirkelt rondom casuïstiek. Op basis daarvan hebben diverse auteurs geprobeerd om handzame criteria te formuleren voor het vaststellen van het fenomeen.¹¹ Vaak terugkerende elementen daarin zijn dat de moeder¹² leugenachtige verhalen vertelt over de symptomen van het kind en daarmee uiteenlopende hulpverleners bezoekt; dat een medische verklaring (zoals koemelkallergie) voor de symptomen ontbreekt; dat eventuele behandelingen (zoals die tegen allergie) niet aanslaan; en dat de symptomen verdwijnen als de moeder uit de buurt van het kind wordt gehouden.

En nog meer termen

Deze en andere criteria zijn nuttig voor de dokter of psycholoog die zich afvraagt of hij/zij met een geval van münchhausen-by-proxy van doen heeft. Maar in de rechtszaal schieten ze tekort.¹³ Daar zal de familierechter zich moeten buigen over de kwestie of de moeder inderdaad zo gevaarlijk is dat haar kind uit huis moet worden geplaatst. En de strafrechter ziet zich geplaatst voor de vraag of de symptomen van het kind de allure van kindermishandeling hebben. In zulke zaken blijkt het vaak lastig om münchhausen-by-proxy met voldoende zekerheid af te grenzen van de overmatig bezorgde moeder,

die, in een poging serieus te worden genomen, de symptomen van haar kind aandikt en een gang langs talloze ziekenhuisloketten maakt. Noem het hypochondrie-by-proxy.¹⁴ Evenmin is het makkelijk om münchhausen-by-proxy te onderscheiden van malingering-by-proxy, waarbij de moeder het kind instrueert om symptomen te ensceneren – bijvoorbeeld verlamming ten gevolge van een ongeval – om zo een voordeel te incasseren – bijvoorbeeld schadevergoeding.¹⁵ Het punt van hypochondrie-by-proxy is dat moeders er niet op uit zijn om hun kind ziek te maken. Het punt van malingering-by-proxy is dat de beoefenaren ervan geen psychiatrische hang naar medische aandacht hebben, maar calculerende burgers zijn.

Zeldzaam, maar niet triviaal

Sommige dokters menen dat münchhausen-by-proxy dermate zeldzaam is dat je de diagnose niet te snel in stelling moet brengen; de kans op een foutpositief is vanwege de lage basisfrequentie aanmerkelijk, zo lijkt de gedachte. Neem de Nederlandse kinderarts die samen met anderen over zo'n (veronderstelde) foutpositief een artikel schreef en daarin opmerkte: ‘The pediatric author of the present paper encountered 3 cases during a period of 40 years.’¹⁶ Deze relativerende ontboezeming zal bij de oplettende lezer de vraag doen opkomen hoe scherp het timmermansoog van deze dokter dan was. Hoe vaak heeft hij een geval van münchhausen-by-proxy gemist? Overzichtsartikelen noemen voor münchhausen-by-proxy prevalentieschattingen tussen de 0.4 en 2.0 per 100.000 kinderen, statistieken die inderdaad geruststellend zeldzaam lijken.¹⁷ Daar staat iets tegenover wat zorgen baart: in hun analyse van 81 gevalsbeschrijvingen van münchhausen-by-proxy vonden Abdurrachid en Gama Marques¹⁸ dat in 60 gevallen (74%) de symptomen actief werden uitgelokt door de moeder, wat in 10 gevallen (12%) leidde tot de dood van het kind.¹⁹ Ja, münchhausen-by-proxy mag dan zeldzaam zijn, maar áls het zich voordoet zijn de risico's allesbehalve triviaal.

In Nederland

Wie in rechtspraak.nl naar ‘münchhausen-by-proxy’ en aanverwante termen speurt, komt enkele tientallen uitspraken tegen. Het merendeel betreft familierechtzaken, waarin moeders de uithuisplaatsing van hun kind aanvechten. Maar er zijn ook een paar strafzaken te vinden, die gaan over vervolging wegens mishandeling. In een zaak bestond de mishandeling er bijvoorbeeld uit dat

9. De discussie over de nomenclatuur wordt uitgebreid beschreven in J.A. Fisher, ‘Investigating the barons: narrative and nomenclature in Munchausen syndrome’, *Perspectives in Biology and Medicine* 2006, 49, 250-262.
10. N. Abdurrachid & J.G. Marques, ‘Munchausen syndrome by proxy (MSBP): a review regarding perpetrators of factitious disorder imposed on another (FDIA)’, *CNS Spectrums* 2020, 1-11. Een weer heel andere term is *medical child abuse*, die wellicht vanwege zijn ambiguïteit minder ingeburgerd raakte. Zie M.D. Feldman & G.P. Yates, *Dying to be ill: True stories of medical deception*, New York: Routledge 2018.
11. Zie bijvoorbeeld D.A. Rosenberg, ‘Munchausen syndrome by proxy: medical diagnostic criteria’, *Child Abuse & Neglect* 2003, 27, 421-430.
12. Ik schrijf korthedshalve moeder, maar bedoel meer in het algemeen verzorgers/opvoeders. Toch: in de meest omvangrijke analyse die tot nog toe is gepubliceerd ($N = 796$) bleek het in meer dan 90% van de gevallen te gaan om de biologische moeder. Interessant genoeg hadden velen van hen een voorgeschiedenis waarin zij veinsden zelf een aandoening te hebben (31%), niet zelden overigens een gynaecologisch probleem. Zie G. Yates & C. Bass, ‘The perpetrators of medical child abuse (Munchausen Syndrome by Proxy) – A systematic review of 796 cases’, *Child Abuse & Neglect* 2017, 72, 45-53.
13. Zie ook L. Pankratz, ‘Persistent problems with the Munchausen syndrome by proxy label’, *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law* 2006, 34, 90-95.
14. K. Ingeman, L. Frostholm, D.H. Frydendal, K.D. Wright, E. Lockhart, M.E. Garralda & C.U. Rask, ‘A new measure of excessive parental worries about children's health: Development of the Health Anxiety by Proxy Scale (HAPYS)’, *Nordic Journal of Psychiatry* 2021, 75, 523-531.
15. J.T. Stutts, S.E. Hickey, & M.L. Kasdan, ‘Malingering by proxy: a form of pediatric condition falsification’, *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics* 2003, 24, 276-278.
16. Van Gemert e.a. 2018, p. 753.
17. R.J. Shaw, S. Dayal, J.K. Hartman & D.R. DeMaso, ‘Factitious disorder by proxy: pediatric condition falsification’, *Harvard Review of Psychiatry* 2008, 16, 215-224.
18. Abdurrachid & Marques 2020.
19. Er zijn auteurs die de mortaliteit hoger inschatten: tussen de 10 en 33%. Zie bijvoorbeeld Shaw e.a. 2008.

door moeder aan het jeugdige slachtoffer een morfine-achtige pijnstillers werd toegediend. In een andere zaak werd het slachtoffer door stiefmoeder in een toestand van levensbedreigende onderkoeling gebracht.²⁰ Het zijn geen minimale vergrijpen die hier ter discussie stonden. Bij het doorlezen van de uitspraken valt één ding vooral op. In nogal wat zaken duiken *münchhausen-by-proxy*, *factitious disorder imposed on another*, en/of *pediatric falsification condition* aanvankelijk op in de context van een medisch consult, een conflict met de leerplichtambtenaar of een verschil van inzicht met medewerkers van een gecertificeerde instelling zoals Bureau Jeugdzorg. Het is langs deze kanalen dat de termen hun weg vinden naar de juridische arena. Maar rechters tonen zich terughoudend om een platform te creëren voor uitgebreide beschouwingen over de relevantie ervan. Met grote regelmaat komen in de rechterlijke uitspraken overwegingen voor zoals: ‘In hoeverre de vermoedens dat er bij de moeder sprake is van *Munchausen-by-proxy* juist zijn [...] zal het hof in het midden laten.’²¹ Of: ‘Thans kan niet worden vastgesteld, maar evenmin worden uitgesloten dat moeder aan deze stoornis lijdt.’²² In plaats van zich te willen laten meeslepen in een discussie over de *finesses* van *münchhausen-by-proxy e tutti quanti*, ontpoppen de rechters zich als ware behavioristen: wat staat er vast over het gedrag van moeder en kind? Heeft de moeder artsen herhaaldelijk voorzien van verkeerde informatie omtrent de gezondheidstoestand van haar kind? Hield ze medische informatie achter over het kind? Liet ze het kind op ruime schaal medische onderzoeken ondergaan die onnodig waren? Doorkruiste ze voortdurend het beleid van de hulpverleners? Hebben de toxicologen in het bloed van het slachtoffer gevaarlijk hoge doses van een niet voor kinderen geschikt medicijn gevonden? Gaat het sinds de uithuisplaatsing beter met het kind? Het is langs deze weg dat rechters zich een oordeel proberen te vormen over opvoedkundige competentie van moeder en of daarvan een ontwikkelingsbedreigend effect uitgaat voor het kind.

Verstandig

De gefictionaliseerde versie van de baron was op kilometers afstand te herkennen als iemand die grossierde in sterke verhalen. Voor moeders met het syndroom van *münchhausen-by-proxy* ligt dat wezenlijk anders: ze zijn overtuigend in hun presentatie en het is juist omdat ze als twee druppels water lijken op overbezorgde moeders dat zij in staat zijn om welwillende deskundigen te mobiliseren. Zo bezien is er veel te zeggen voor de pragmatische benadering van Nederlandse rechters in zaken waarin deze problematiek mogelijk speelt. Om in de sfeer te blijven: het zijn verstandige bewegingen van Vrouwe Justitia om zich bij de eigen haren uit het zompige moeras van de psychiatrische nomenclatuur te trekken.

20. Respectievelijk ECLI:NL:RBOBR:2016:1183 en ECLI:NL:RBDHA:2016:2748.

21. Zie ECLI:NL:GHARL:2019:1946.

22. Zie ECLI:NL:RBROT:2018:9903.